

РЕЦЕНЗИЯ
ЗА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД
НА ДЕНИЦА ВАСИЛЕВА УЗУНОВА
ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН
ДОКТОР ПО ФИЛОСОФИЯ
НА ТЕМА ПРОБЛЕМЪТ ЗА ЗЛОТО И СТРАДАНИЕТО В ТВОРЧЕСТВОТО НА
НИКОЛАЙ БЕРДЯЕВ И ЛЕВ ШЕСТОВ

от доц. д-р Татяна Батулева – секция “История на философските и научните идеи” в ИИОЗ - БАН

Деница Узунова е бакалавър по философия (2005-2009) и по психология (2007-2011) и магистър по социална философия (2010). От 2011 до 2013 г. е редовен докторант към секция “История на философските и научните идеи” в Института за изследване на обществата и знанието към БАН с научен ръководител проф. дфн Нина Димитрова, период, през който положи успешно своите докторантски изпити.

Дисертационният труд на тема “Проблемът за злото и страданието в творчеството на Николай Бердяев и Лев Шестов” включва три глави, увод и заключение и впечатляващо количество литература по темата. Първа глава представя историческите предпоставки за възникването на руския религиозен екзистенциализъм, откроява неговите специфики и основните концепции за теодицеята. Втора глава обговаря основните теми и особеностите на екзистенциалната философия на Николай Бердяев и Лев Шестов. Трета глава е посветена на сравнителен анализ на двамата автори, разгледани през призмата на различните интерпретации, които дават на творчеството на Достоевски.

Представеният от Деница Узунова труд се отличава със стройна и обмислена структура и ясно изразена вътрешна градация: след общите характеристики на руската духовност, руската религиозна философия и руския екзистенциализъм авторката се фокусира върху двамата мислители, а в края акцентът е поставен конкретно върху предложените от тях “конфликтни интерпретации” на Достоевски. Видно е, че дисертантката борави отлично както с оригиналните източници, така и с богатата посветена на тях критическа литература. Познава степента на разработеност на проблематиката и у нас, и в чужбина и коректно се позовава на чуждия опит. Същевременно налице е и собствена позиция. На места тя е

недостатъчно подчертана и плахо изразена, затова би могло да се желае да бъде по-отчетливо формулирана. Така авторовото присъствие би било по-ярко и би се избегнало недостатъчното диференциране на предпоставки и изводи, концепции и анализи. Уводът е образцово структуриран и съдържателен и притежава всички необходими компоненти: цели и задачи на изследването, преглед на състоянието на проблематиката; описание на методологическия инструментариум; лансиране на тезите на дисертацията.

Заслужава уважение самият избор на темата, фокусирана върху творчеството на двама от най-изтъкнатите мислители на XX век, със значимо присъствие в европейското културно пространство, оказали влияние върху редица представители на антропологичните направления на философията. Засегнатата проблематика е не само част от историята на идеите; тя е изключително актуална и продължава да бъде обект на изследване както в религиозна, така и във философско-етическа перспектива.

Първа глава е центрирана около основанията за възникването на руската религиозна философия. Очевидно е, че дисертантката много добре познава тезите на водещите изследователи и свободно борави с тях. Схващанията за особеностите на руския народ, неговия месианизъм и визията за ролята му в световната история; за споровете между неозападниците, неприемащи идеята за оригиналност на историческата съдба на Русия, и неославянофилите, които поддържат тезата за руската позитивно осмислена другост; за религиозно обагрения колективен дух и умението за идентифициране с обща кауза, са предадени чрез тезите на самите мислители и техните водещи интерпретатори. Тук още са поставени основите на един приемащ предизвикателствата на раздвоението прочит. На фона на общия климат (“страданието”) се разгръщат серии от противоположности: любов и омраза, Изток и Запад; християнски ценности и митология; извънвремие и липса на прогрес, от една страна, и месианска роля, от друга. Авторката се позовава на мислители като Чаадаев, Лоски, Бердяев, Достоевски, като откроява спецификата на всеки от тях: подценяването на свободата и респективно на злото в метафизиката на всеединството у Соловьев; преодоляването на злото чрез аскезата и любовта към Бога и ближния у Франк; злото като възмездие, но и като носител на скрито добро в есхатологическата теодицея на Лоски; злото като резултат от изначалната свобода и безсилието на Твореца да го предотврати у Бердяев; злото като вкусване от плода на познанието и опит на човека да се изравни с Бога, като преход към свобода, но и загуба на безсмъртие у Шестов.

Във втора глава основателно Деница Узунова насочва вниманието си към парадоксалната етика и религията на творчеството на Бердяев, в която не доброто, а творчеството противостои на греха. Тук се обосновава изводът, че именно това оригинално тълкуване на творчеството става основа за нова формулировка към концепцията за Богочовечността, в която движението на духа е двустранно – от Бог към човека и от човека към Бога. Така спасението се извежда не на основата на саможертвата, а като възможност човекът като Божие творение да продължи творческия акт на Бог. Нима може да се отрече изключителната актуалност на тази концепция и нейните основни акценти като: въпроса съществува ли връзка между страдание и греховност или напротив, страдат най-добрите; света и времето като Ад; човека като двойствено същество, вписано и във феноменалния свят на необходимостта, и в ноуменалния свят на духа; творчеството като свобода и преход от небитие към битие; проблема за несътворената свобода и безсилието на Бога; приближаването към свободата като приближаване към смъртта.

Аналогичен е подходът на Узунова и по повод проблема за злото и страданието в творчеството на Лев Шестов. Открити са основополагащите тези в неговата оригинална философия, чийто патос е протестът срещу равнодушието на всевластния разум и неговите истини. Авторката обосновава извода, че тази отдаваща приоритет на субекта, на уникалния и самотен човешки Аз, философия няма за цел да разруши науката, а да подкопае нейните претенции за универсалност. Рационалното познание е само част от многото възможни подходи към реалността – за силата на духа не по-малко значими са религиозните истини и учения. Не разумът, а вярата, не умозрението, а откровението може да заличи сполетелите човека беди и необратимостта на миналото. Узунова аргументирано доказва, че за Шестов непреодолимото се преодолява не чрез разума, а само чрез вярата. Няма закони и ограничения за Бог – за този, който може да превърне съществуващото в несъществуващо. И тази безгранична мощ не бива да плаши, защото подчинението на Божествената свобода е по-добро от робуването на безличната необходимост.

В редовете, посветени на мита за грехопадението и началото на злото, са открити оригиналните тези на Шестов, който разглежда болката и страданието като “начало на пробуждането”, начало, което откъсва човека от рутината на „растителното живуркане”. Тук по-подробно изследване заслужава допускането на руския мислител, че отделянето от единното може да не е разлъка с Бога, а напротив, да освещава стремежа към сливане с Бог,

доколкото зад единното може би дебне „нищото” или смъртта. Парадоксалност и невинност, чудо и любов, Бог допуска до себе си не покорния или този, който познава писанието, а онзи, който е способен да отхвърли света на изградените от обществото, науката и църквите “самоочевидни” представи. Там, където разумът е безсилен, Бог е възможността за постигане на невъзможното. Абсолютизирането на разума отнема свободата на човека. Предложеният от Узунова анализ откроява силата на този копнеж по вярата, при който абсурдът е не край, а нейно начало.

Изборът на дисертантката да изгради сравнителния анализ на философиите на двамата мислители в трета глава на основата на отношението им към Достоевски е особено удачен. Този подход допринася за открояване на доминантите в теориите им. В съзвучие със своята философия на свободата, Бердяев насочва вниманието си към темите за свободата и творчеството у Достоевски. Шестов интерпретира литературното наследство на мислителя преди всичко през призмата на своята „философия на трагедията”. Всъщност третата глава е своеобразно потвърждение за обосноваването на направените в първите две глави изводи. Това е още едно доказателство за удачно избраната структура. Двата коренно различни портрета на писателя – отрицател на разума и певец на подполието (у Шестов), и бард на свободата (у Бердяев) всъщност са отражение на фигурите на двамата мислители, проекции на собствените им философски прозрения. Пътят на свободата е според Бердяев път и към Човекобога, т.е. самоунищожението, и към Богочовека, т.е. спасението. Следвайки Достоевски, който отхвърля жертвата на невинния в името на абстрактни идеи за бъдеща хармония, Бердяев приема, че ближният е по-ценен от далечния, защото всяка човешка душа струва повече, отколкото облагодетелстването на бъдещото човечество. У Бердяев направеният от човека избор го извежда на пътя на Богочовека или на този на Човекобога. Защото самият Бог е безсилен да се справи с предбитийната свобода. Страдащ и уязвим, той напомня замлъкналия и преминал във времето Бог на Ханс Йонас, оттеглил се, предоставяйки отговорността за битието на самия човек. И при двамата злото не води до nihilистичното “Бог е мъртъв”, а мобилизира човешкото, превръщайки свободата в отговорност.

Представеният от Деница Узунова труд има всички качества, необходими за присъждането на образователната и научна степен доктор по философия. Той, освен всичко друго, е особено навременен. Защото ни връща към размисли за силата на злото и борбата с

него, за поетата в самота отговорност към света и към себе си, за справедливостта и наказанието, за страданието и изкуплението, за смъртта и безсмъртието и техните ипостаси в условията на една все по-трудно оцеляваща човешкост.

Авторефератът отразява точно приносите на дисертацията. Деница Узунова има седем публикации по темата на дисертацията; участвала е в пет конференции, едната от които е международна, както и в двустранен проект (по програма за трансгранично сътрудничество). Основните приносни моменти са обособени и точно формулирани и отразяват вярно съдържанието на дисертацията. Нямам общи публикации с кандидатката. Въз основа на всичко казано дотук, апелирам членовете на уважаемото научно жури да присъдят на Деница Василева Узунова желаната образователна и научна степен „доктор по философия“.

19. 06. 2015.

Подпис:

доц. д-р Татяна Батулева